

7

**ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

КАЛИТА НАТАЛІЯ ІВАНІВНА

УДК: 37(09)(447) «20»
К 17

**ВИХОВНИЙ ІДЕАЛ У ПЕДАГОГІЧНІЙ
СПАДЩИНІ
КОСТЯНТИНА УШИНСЬКОГО**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Н. Калица

Дрогобич – 2009

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, професор
Ковальчук Володимир Юльянович,
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка,
завідувач кафедри математики та методики
викладання математики початкового навчання

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук, професор
Вихрущ Анатолій Володимирович,
Тернопільський національний економічний
університет, завідувач кафедри психологічних і
педагогічних дисциплін

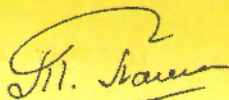
кандидат педагогічних наук, доцент
Пантюк Микола Павлович,
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка, кафедра
загальної педагогіки та дошкільної освіти

Захист відбудеться 8 грудня 2009 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 36.053.01 у Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка за адресою: 82100, м. Дрогобич, вул. Івана Франка, 24, 2-й поверх, к. 20.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотечі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (82100, м. Дрогобич, вул. Лесі Українки, 2).

Автореферат розісланий 6 листопада 2009 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Пантюк Т.І.

1493

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Однією з актуальних проблем сучасної педагогіки як науки та навчальної дисципліни є нове прочитання та переосмислення педагогічної спадщини тих діячів української культури, які працювали на чужих теренах і виявили свої погляди у іншомовній формі. До таких феноменів належить життя і педагогічна спадщина Костянтина Дмитровича Ушинського (1824-1870) – українського російськомовного педагога і громадського діяча. Педагогічна спадщина К.Ушинського виявляє своєрідний діалог української та російської культур, зокрема у сфері становлення та розвитку педагогіки.

У сучасних умовах стан дослідженості проблеми виховного ідеалу потребує суттєвого доопрацювання. Цілком очевидно, що в умовах нових політичних і соціально-економічних відносин у нашому суспільстві та глобальних проблемах формування особистості питання пошуку виховного ідеалу переростає у важливу педагогічну проблему. Основу теорії виховного ідеалу для нашого дослідження становлять ідеї Сократа, Платона, Августина Блаженного, Томи Аквінського, Володимира Мономаха, Леонардо да Вінчі та інших діячів європейського Відродження, Яна А. Коменського, І. Г. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, Й. Гербарта, Ф. А. В. Дістервега, Дж. Локка, Е. Канта, Г. Сковороди, К. Ушинського, П. Юркевича, Г. Кершенштейнера, В. Сухомлинського. Вчення про досконалу людину і шляхи її виховання містять в собі ідеї філософів, теологів, психологів, педагогів, митців, політичних та культурних діячів від доби Античності і до сьогодні. Саме тому проблема виховного ідеалу в її історичному розвитку розглядається на міжгалузевому рівні, а практичне втілення основних ідей виховного ідеалу неможливе без реалізації суспільного ідеалу.

Дослідження спадщини К. Ушинського триває з 1871 року – виходу у світ першої праці про нього (Ю. Рехневський) і до сьогодні. Вивчення педагогічного доробку К. Ушинського умовно розмежовуємо на два напрямки. З одного боку – це дослідження, в яких К. Ушинський та його спадщина трактуються виключно у належності до російської освітньо-виховної традиції (Д. Лордкіпанідзе, Є. Мединський, В. Струминський, С. Чавдаров та ін.). З другого – праці, в яких його творчість розглядається також в межах розвитку української (у термінології «вітчизняний педагог») педагогіки (Г. Ващенко, О. Сухомлинська, В. Янів та ін.).

Вивчення стану наукової розробки означеної педагогічної проблеми показало, що спадщина К. Д. Ушинського постійно перебуває у полі зору дослідників. Ретельний історіографічний аналіз праць підтвердив, що головна увага приділялася системоутворюючому узагальненню поглядів ученого: обґрунтуванню ідеї народності та антропологічного підходу, формуванню категорійного апарату педагогіки як науки, науково-методичним узагальненням питань дидактики, теорії виховання, організації професійної підготовки вчителів (І. Бех, Г. Васянович, А. Вихрущ, В. Ковальчук, Є. Мединський, Л. Модзалевський, М. Пантук, К. Потапенко, В. Струминський.); систематизації та ретроспективному виданню оригінальних педагогічних праць К. Д. Ушинського (М. Даденков, Д. Лордкіпанідзе, В. Струминський, С. Чавдаров); ретроспекції ідей К. Д. Ушинського у творчості його послідовників (Х. Алчевська, Б. Грінченко, Д. Лордкіпанідзе, Т. Лубенець, А. Макаренко, С. Русова); науковим розвідкам з метою уточнення біографії видатного педагога (М. Гриценко, С. Чавдаров). Окремі узагальнення щодо характеру та змісту вивчення світового педагогічного досвіду К. Д. Ушинським представлено у працях Б. Вульфсона, З. Малькової, Ю. Корнейко. З кінця 80-х початку 90-х років ХХ століття слід відзначити праці О. Вишневського, Д. Луцика, Н. Кузишиної, О. Сухомлинської, В. Шендеровського, П. Щербаня, М. Євтуха, у яких спадщину К. Ушинського уведено у контекст української педагогіки.

З проголошенням незалежності України відкрився доступ до невідомих і маловідомих джерел щодо життя та творчості вченого, до публікацій у періодичних виданнях ХІХ століття, творчої спадщини діячів української та зарубіжної культури, знайомство з якими допоможе об'єктивно висвітлити стан і розвиток педагогічної концепції К. Ушинського, зокрема його поглядів на досконале виховання і проблему виховного ідеалу.

Частково до проблеми виховного ідеалу як мети виховання зверталися українські вчені: національного та родинного виховання – Ю. Руденко, М. Стельмахович; гуманістичного виховання на основі цінностей – І. Бех, О. Вишневський, І. Підласий. Перспективним для історико-педагогічного дослідження є з'ясування впливу культурно-історичних обставин на формування світогляду Костянтина Ушинського, його педагогічної концепції, а також здійснення порівняльного аналізу педагогічних поглядів на проблему виховного ідеалу К. Ушинського, Г. Сковороди, Г. Ващенко, П. Юркевича, В. Сухомлинського, визначення того, що і як засвоїла українська педагогіка з творчої спадщини К. Ушинського та його сучасників.

Об'єктивною потребою пошуку оптимальних шляхів історико-педагогічного аналізу означеної проблеми і недостатнім рівнем її вивчення зумовлено вибір теми дисертаційного дослідження – «**Виховний ідеал у педагогічній спадщині Костянтина Ушинського**».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація є складовою наукової теми «Шляхи поліпшення підготовки вчительських кадрів для початкових класів в умовах входження України в Європейський освітній простір на основі Болонської конвенції» (протокол №16 від 6 грудня 2005 року), яка виконується кафедрою педагогіки та методики початкового навчання Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 11 від 15 вересня 2005 року) та узгоджено у Раді координації наукових досліджень в галузі педагогіки та психології АПН в Україні (протокол № 10 від 26 грудня 2006 року).

Об'єктом дослідження є педагогічна спадщина К. Ушинського.

Предметом дослідження є виховний ідеал як визначення досконалих умов процесу виховання у педагогічній спадщині К. Ушинського.

Метою дослідження є обґрунтування виховного ідеалу у педагогічній спадщині К. Ушинського.

Завдання дослідження:

- висвітлити проблему виховного ідеалу в її історико-педагогічному розвитку;
- з'ясувати сутність вчення К. Ушинського про народність як основоположний принцип виховного ідеалу;
- проаналізувати погляди К. Ушинського про досконалі умови процесу виховання як основу виховного ідеалу;
- розкрити зміст поняття “виховний ідеал” у педагогічній спадщині К. Ушинського;
- обґрунтувати виховний ідеал К. Ушинського у контексті сучасної концепції національного виховання.

Методологічною основою дослідження є положення, що ґрунтуються на: філософії сучасної освіти, виховання та розвитку (В. Андрущенко, І. Зязюн, В. Кремень, В. Скотний та ін.); концептуальних ідей українських педагогів з проблем освіти (Н. Абашкіна, О. Вишневський, В. Кемінь, О. Сухомлинська та ін.); історії розвитку вітчизняної педагогіки (А. Вихрущ, М. Євтух, Б. Ступарик). Основною теоретико-методологічною засадою роботи є

використання системного підходу до вивчення виховного ідеалу у спадщині К.Ушинського, що передбачає два рівні дослідження: на першому – виявлено теоретичні розробки проблеми виховного ідеалу в різні періоди розвитку історії зарубіжної та української педагогіки, на другому встановлено відповідність виховного ідеалу К. Ушинського українській виховній традиції другої половини XVIII ст. і до кінця XX ст. Здійснення системного підходу у дослідженні передбачає дотримання принципу цілісності, згідно з яким становлення виховного ідеалу К. Ушинського реалізуємо у його концептуальній цілісності, відповідності гуманістичним тенденціям розвитку світової та української педагогіки.

Теоретичну основу дослідження становлять концептуальні положення Національної доктрини розвитку освіти України в XXI столітті, Національної програми виховання дітей та учнівської молоді в Україні, закони України «Про освіту», «Про вищу освіту». Історіографічний аналіз дає підстави стверджувати, що педагогічні погляди К. Ушинського знайшли своє висвітлення у наукових розробках представників різних шкіл і напрямків. Однак, визначаючи ступінь дослідженості проблеми виховного ідеалу у спадщині К. Ушинського, зазначаємо, що ця проблема є недостатньо опрацьованою. Це зумовлено тим, що проблему виховного ідеалу у доробку вченого з'ясовано на основі чинника народності та національної специфіки, а це суперечило теоретико-методологічним настановам радянської педагогіки й унеможливило вирішення проблеми у зазначений період.

Методи дослідження: *пошуково-бібліографічний*, що передбачав систематизацію та класифікацію філософської, психолого-педагогічної, методичної літератури, документів; вивчення бібліотечних фондів, каталогів, описів, бібліографічних видань періодичної преси з означеної проблеми; *історико-системний, аналітико-синтетичний та порівняльний методи* для дослідження сутності і змісту виховного ідеалу у спадщині К. Ушинського; *проблемно-хронологічний метод* – для визначення періодизації розвитку означеної проблематики в українській педагогіці; *метод реконструкції* – для створення цілісної концепції виховного ідеалу в історії української педагогіки; *методи класифікації, конкретизації та теоретичного узагальнення; структурно – системний аналіз* змісту, форм, методів і засобів навчання та виховання з метою узагальнення виявлених здобутків та їхньої інтерпретації в річищі сучасної освітньої парадигми.

Наукова новизна дослідження: *вперше цілісно* проаналізовано вчення К.Ушинського про виховний ідеал як досконалі умови процесу виховання; *систематизовано, узагальнено й обґрунтовано* провідні ідеї української виховної традиції з кінця XVIII ст. і до сьогодні; *уведено* в науково-педагогічний обіг недостатньо вивчені, концептуально цілісні погляди К. Ушинського про виховний ідеал; *здійснено* зіставний опис проблеми виховного ідеалу в історичній ретроспективі та сучасній українській педагогіці; *окреслено* перспективу використання вчення про виховний ідеал в теорії і практиці сучасного виховання.

Джерельну базу дослідження становлять: писемна спадщина К.Ушинського, записи щоденника, листування, художні твори, а також праці про нього. Фонди Національної бібліотеки імені В. Вернадського (м. Київ), Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника НАН України, державної науково-педагогічної бібліотеки імені В. Сухомлинського (м. Київ), Львівської державної обласної універсальної наукової бібліотеки, результати досліджень та наукові праці філософів, психологів, педагогів дотичні до проблеми виховання та виховного ідеалу, Інтернет-ресурси тощо.

Практичне значення дослідження визначається тим, що його результати можуть бути використані у навчально-виховному процесі загальноосвітніх шкіл, при укладанні навчальних програм з історії педагогіки, теорії навчання, спецкурсів і спецсемінарів; при написанні підручників, посібників, навчально-методичної літератури для вищих педагогічних навчальних закладів різних рівнів акредитації, створенні довідково-енциклопедичних видань і педагогічних антологій; написанні курсових, дипломних та магістерських робіт з історико-педагогічної проблематики.

Основні результати дисертації **впроваджено** у практику роботи Рівненського інституту слов'янознавства Київського славистичного університету (акт впровадження № 278 від 11.02. 2009), Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (довідка № 657 від 25.06. 2009), Самбірського державного педагогічного коледжу імені Івана Филипчика (акт впровадження № 212 від 22.06. 2009), Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (акт впровадження №49 від 23.09.2009), Барського гуманітарного-педагогічного коледжу імені Михайла Грушевського (протокол №1 від 31.08. 2009).

Вірогідність результатів та основних висновків дослідження забезпечується методологічною і теоретичною обґрунтованістю його вихідних тверджень; застосуванням комплексу взаємозумовлених

методів, адекватних меті, об'єкту, предмету й завданням дослідження; використанням широкої джерельної бази, впровадженням результатів дослідження у практику роботи сучасної школи.

Апробація результатів дослідження здійснювалася у наукових статтях, доповідях та повідомленнях на наукових конференціях, зокрема на V Всеукраїнській науково-практичній конференції «Етнос. Культура. Нація» (Дрогобич, 2006); міжнародній науково-практичній конференції «Формування цінностей сучасної особистості» (Дрогобич, 2007); VI Міжнародній науково-практичній конференції «Етнос. Культура. Нація» (Дрогобич, 2008); II науково-практичній конференції «Ставропігійські філософські студії» (Львів, 2008); міжнародній науково-практичній конференції «Модернізація педагогічної освіти як основа інтенсифікації професійної та світоглядно-методологічної підготовки вчителя початкових класів» (Дрогобич, 2009). Апробація результатів дослідження відбувалася на семінарах та засіданнях кафедри педагогіки та методики початкового навчання Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Публікації. Основні теоретичні положення і висновки дослідження відображено у 11 одноосібних публікаціях автора, зокрема – 6 статей у провідних наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України, 5 – матеріали доповідей на конференціях.

Структура дисертації. Дисертаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (275 найменувань), додатків. Загальний обсяг дисертації становить 219 сторінок (основний текст – 171 сторінок). Робота містить 2 схеми, 8 таблиць, 1 анкету.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи та джерельну базу дослідження, доведено його наукову новизну, теоретичне і практичне значення роботи, подано відомості про апробацію і впровадження основних положень дисертації.

У першому розділі – «**Виховний ідеал як педагогічна проблема**» – обґрунтовано виховний ідеал як проблему фундаментальної педагогіки, прослідковано розвиток досліджуваної проблеми у світовій та українській педагогіці; обґрунтовано ключові терміни і поняття виховного ідеалу; виявлено вчення К. Ушинського про народність як основоположний принцип виховного ідеалу.

У процесі дослідження встановлено, що виховний ідеал є конкретною формою вияву суспільного ідеалу, що передбачає свободу безкінечного розвитку, а не гармонію закінченої досконалості, а тому суспільство, що як ідеал бере будь-який зразок повної досконалості, зазнає поразки у зіткненні з культурно-історичними реаліями. Спираючись на дослідження проблеми виховання та виховного ідеалу в ньому з позиції філософії освіти (В. Андрущенко, І. Бех, Т. Білан, В. Скотний), на засадах етнопсихології та етнопедагогіки (Г. Ващенко, О. Кульчицький, М. Стельмахович, В. Янів), фундаментальної та прикладної педагогіки (О. Вишневський, Е. Панасенко, І. Підласий, Б. Ступарик, О. Сухомлинська, М. Фіцула), встановлено, що, по-перше, поняття «виховний ідеал» найчастіше пов'язується із поняттями «педагогічний ідеал» та «мета виховання»; по-друге, теорія виховного ідеалу розвивалася на міжгалузевому рівні, а визначення виховного ідеалу, його змісту та структури відповідають різним (сцієнтистсько-технократичному або ж антисцієнтистському) напрямкам у теорії виховання. Основними рисами *сцієнтистсько-технократичного* напрямку в розробці проблеми виховного ідеалу (Г. Ващенко, Ф. Гегель, І. Герbart, І. Гончаренко, Е. Кант, Г. Кершенштайнер, І. Підласий, В. Слісаренко, М. Стельмахович, В. Янів) є прагматичний підхід до виховання, його мети та, відповідно, виховного ідеалу; вимога здійснювати цілеспрямований («виправляючий» чи «вдосконалюючий») вплив на вихованця задля його відповідності ідеальному взірцеві особистості; підпорядкування інтересів особистості інтересам нації і держави; ототожнення виховного ідеалу із системою цінностей, вибір яких зумовлений ситуацією (культурно-історичною, політичною тощо); ідеологія *антисцієнтистського* напрямку (Аристотель, Платон, Сократ, А. Дістервег, Й. Песталоцці, А. Волошин, П. Юркевич, Г. Сковорода, К. Ушинський) декларує недопустимість нав'язувати вихованцеві ідеали (тобто перетворювати ідеал на щось загальне), що розглядається як джерело духовного насильства і порушує приватність людської душі; забезпечення вихованцеві умов повної реалізації свого власного потенціалу і здатності вільно формувати свої власні ідеали і жити згідно з ними; спрямованість виховного ідеалу (мети виховання) від соціально орієнтованого виховання, що нівелює особистість, до особистісного, параметри якого не задані конкретно-історичними інтересами суспільства; ототожнення виховного ідеалу з ідеалом цивілізованого суспільства, основою якого є гармонія морально-етичного та естетичного вимірів людського буття і яка в епоху Відродження була доповнена ідеєю всебічного розвитку; в умовах плюралізації

політичного і духовного життя суспільства в сучасній Україні розроблюються різноманітні концепції виховання без штучного їх протиставлення (В. Андрущенко, І. Бех, О. Вишневецький, В. Кемінь, М. Фіцула, П. Щербань та ін.) зокрема, система національного виховання, соціалізація засобом національної культури тощо.

Як засвідчує історія розвитку педагогіки, кожна епоха та спільнота має своє соціальне замовлення, провідну ідею, і тому вимагає від педагогічної теорії обґрунтування відповідно цим запитам моделі педагогічної діяльності та її практичну реалізацію. Однак цивілізаційним виміром виховного ідеалу є визнання мети виховання як всебічного і гармонійного розвитку (саморозвитку) особистості, яка завжди вільна у виборі й сама визначає певну систему етнокультурних цінностей, що відповідають її народності, природі та культурі. На основі проведеного дослідження стверджуємо, що кожна культурно-історична епоха персоніфікована різноманітними інституціями освіти, які покликані забезпечити для гармонійного і всебічного розвитку особистості (суб'єкта виховного ідеалу) досконалі умови реалізації її потреб і запитів. У педагогічній теорії таке розуміння виховного ідеалу відповідає соціальному замовленню, оскільки обґрунтовує адекватну часові і культурі модель педагогічної діяльності, вимагає як норми від соціальної, культурно-політичної дійсності досконалих умов її реалізації, а також визначає поведінкову модель особистості. Завданням педагогічної практики є реалізація виховного ідеалу як мети виховання у певних формах, змісті і методах педагогічної діяльності. Наше дослідження довело, що проблема виховного ідеалу завжди має часо-просторові параметри вирішення як на теоретичному, так і практичному рівнях, що і породжує такі феномени, як виховний ідеал Середньовіччя, епохи Відродження, або ж радянський виховний ідеал, український виховний ідеал тощо.

Узагальнюючи розробки виховного ідеалу філософами, педагогами, психологами минулого в Україні та за її межами, ми даємо визначення виховного ідеалу, в основу якого покладено поняття процесу виховання як педагогічної взаємодії: *виховний ідеал – це визначене знанням про людину уявлення про досконалі умови процесу виховання*, метою якого є всебічний і гармонійний розвиток (саморозвиток) вільної у виборі особистості на засадах народності, природовідповідності та культуровідповідності.

Оскільки в центрі виховного ідеалу є людина в досконалих умовах процесу виховання задля всебічного і гармонійного розвитку її особистості, вказуємо на одну із істотних ознак особистості: її належність до сім'ї – роду – нації – людства, що у сучасній системі

виховання та у педагогічному вченні К. Ушинського відповідає поняттям «принцип народності у вихованні» та «народність у громадському вихованні». Встановлено, що сучасне історико-педагогічне трактування принципу народності ґрунтується на вченні К. Ушинського про народність у вихованні, яке поєднує в собі *походження народу та формування його характеру, ментальності; рідну мову та її значення у житті народу; співвідношення всезагального та індивідуального, ідею гармонійного поєднання всезагального та індивідуального; систему звичаїв та обрядів народу та їх значення у вихованні*. Розуміння К. Ушинським «народності» та структури цього поняття збігається із сучасним розумінням «національного виховання», в якому важливе значення має рідномовне виховання. У дослідженні доводимо, що вчення К. Ушинського про рідну мову у культурному житті людини та її вихованні відповідає сучасній стратегії мовної освіти, трактуванню мови як ознаки етносу та складової його культури, а тому є ключовим у теорії і практиці виховного ідеалу.

Принцип народності є прикладним для педагогічної спадщини К. Ушинського, оскільки визначає методологічну основу реферованого дослідження, дозволяє з'ясувати національну спрямованість виховного ідеалу К. Ушинського, встановити зв'язок зі своїм народом, його потребами і запитамі в культурно-історичному розвитку, виявити етнокультурну належність постаті і спадщини К. Ушинського в історії розвитку української та світової педагогіки.

У другому розділі – **«Концептуальна модель виховного ідеалу у педагогічній спадщині К. Ушинського»** – виявлено та теоретично обґрунтовано модель виховного ідеалу як досконалого процесу виховання у педагогічній спадщині К. Ушинського.

Встановлено, що проблема виховного ідеалу є наскрізною у педагогічній спадщині К. Ушинського. Практично у всіх творах 11-томного зібрання творів вченого (30 з яких детально проаналізовані нами на основі використання методу інтерпретації) йдеться про виховний ідеал як «вроджене прагнення людини до досконалості». Педагог не моделює ідеал досконалої людини, а лише вказує на національну основу всебічного і гармонійного розвитку особистості в досконалих умовах процесу виховання.

У реконструйованій нами моделі виховного ідеалу виявлено три концепти, кожен з яких, водночас, є його складником: людина – процес виховання – особистість. Причому поняттям «людина» окреслено предмет і суб'єкт виховання, а поняттям «особистість» – його мету, які, в свою чергу, є структурними складовими ключового поняття –

«процес виховання», зокрема суб'єктами педагогічної взаємодії та виховного впливу.

Основою виховного ідеалу у педагогічній спадщині К. Ушинського є «вроджене прагнення до досконалості» людини; предметом виховання, яке педагог називає мистецтвом (виховання як і мистецтво «прагне творити те, чого ще немає, і перед ним у майбутньому майорить мета і ідеал його творчості») є людина у споконвічному прагненні досконалості, а тому ідеал досконалості розвивається разом з людиною в умовах процесу її виховання. З'ясовано, що, обґрунтовуючи цінність християнської моралі у вихованні, К. Ушинський виступає опонентом модному у той час матеріалізму, в якому вбачає витoki бездуховності та деспотії. Концептуально важливими для дослідження є висновки К. Ушинського про те, що ідеал є недосяжним повністю, і у процесі виховання на основі релігії і знань про людину та світ навколо неї можна лише допомогти вихованцеві наблизитися до абсолютного ідеалу – Ісуса Христа.

Аналіз педагогічної спадщини вченого дозволив нам стверджувати, що в основі змісту досконалого процесу виховання лежить ідея гуманістичної парадигми виховання – ставлення до людини як до найвищої цінності, орієнтація на всебічно і гармонійно розвинену особистість, створення умов, які забезпечують її вільний саморозвиток, збереження індивідуальності та активної життєвої позиції соціально-ціннісного спрямування. Заперечуючи конформізм у процесі виховання, К. Ушинський висловлює переконання в тому, що дітей потрібно готувати до активного життя, а не для того, «щоб їм було зручніше плисти за його течією». Саме тому педагог вибудовує парадигму: людина – її душа – діяльність, і називає цей ряд «повним визначенням мети педагогічної діяльності».

К. Ушинський висловлює тверде переконання, що основною метою виховання є людська особистість, оскільки усе у цьому світі (і держава, і народ, і людство) існує тільки для людини; мета виховання полягає не в тому, щоб навчити людину шукати собі засобів для насолоди, і не в тому, щоб навчити людину нехтувати насолодою і стражданнями, а давати людині діяльність, яка б наповнила її душу і могла б наповнювати її постійно, – ось справжня мета виховання, мета життя, тому що ця мета і є власне життям. Реалізація мети виховання, за К. Ушинським, передбачає пізнання людини у її триєдиній сутності тіла, душі і духу; допомога людині пізнати себе, свою вільну душу, яка є центром і носієм життя, і досягнути щастя як спокою душі – гармонії людини із світом і собою, відчуття якої дає улюблена вільна різнобічна

діяльність. К. Ушинський визначає двосдину, особистісно-соціальну, сутність мети процесу виховання: «Виховання індивіда для нього ж самого і виховання в індивіді члена суспільного організму»; найбільшого значення у процесі досконалого виховання К. Ушинський надає принципу народності та релігійності.

Нами доведено, що основний зміст виховного ідеалу всебічно і гармонійно розвиненої особистості крізь призму педагогічної спадщини К. Ушинського відображає:

- сукупність цілей виховання у відповідності своїй народності: духу народу, його провідній ідеї, мові, релігії; культурі, фізично-духовній природі в єдності душі-розуму-тіла;

- розвиток розумового виховання (як одного із напрямків формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості) відбувається при умові беззаперечної поваги до особистості дитини в процесі розвитку її цілісної душі, вміння підпорядковувати свою чуттєво-емоційну сферу свідомості і волі, єднати почуття і думки. Дитячими почуттями, як і дитячою думкою, зазначає К. Ушинський, потрібно керувати, не силуючи їх, оскільки на основі комбінації відчуттів людина отримує здатність до самоспостереження, тобто самосвідомості, до трансформації явища в поняття, формою виразу якого є слово людської мови;

- визначення моралі, морального виховання через категорію естетичного: мораль – це все естетичне у відносинах між людьми. Основним регулятором моралі К. Ушинський вважає свободу особистості, можливість, право вільного волевиявлення, релігію, Страх Божий, совість. Прагнення до досконалості породжує в людині почуття справедливості, усвідомлення обов'язку і моральних норм суспільства;

- трудове виховання у змісті виховного ідеалу К. Ушинського не має в своїй основі практично-утилітарних настанов щодо особистості вихованця та оволодіння ним певними трудовими навичками; залучення дитини до праці повинне мати на меті власне дитину, її гармонійний і всебічний розвиток і ніякі інші цілі поза нею. З'ясовуючи сутність праці та її значення у всебічному розвитку особистості, К. Ушинський визначає рівноцінність розумової і фізичної праці для досягнення гармонії, щастя і насолоди від праці. Виховання в цілому повинно піклуватися про те, щоб, по-перше, «відкрити вихованцеві можливість знайти собі корисну працю у світі, а, по-друге, – розвинути в ньому невтомне прагнення праці». Матеріальні плоди праці становлять людське надбання – стверджує педагог, але тільки внутрішня, духовна, животворча сила праці є джерелом людської гідності, а разом з тим моральності та щастя;

– мету фізичного виховання К. Ушинський визначає як мету «здорової» педагогіки, що в термінології сучасного виховання можна розглядати, як «здоров'язберігаюча педагогіка». На думку педагога, гімнастика є основою фізичного виховання, і цим узагальнюючим поняттям К. Ушинський визначає суть фізичного виховання, основний зміст якого полягає у вихованні волі вихованця. К. Ушинський визначає основне завдання фізичного (здоров'язберігаючого) виховання як «підпорядкування нервового організму дитини її свідомості і волі»;

– проблема естетичного виховання у К. Ушинського тісно пов'язана із вченням педагога про досконалість та досконале, а також про зв'язок досконалого з істинним та моральним, оскільки «прагнення до досконалості є основою всіх естетичних і моральних відчужень, так само як прагнення до життя чи діяльності є основою всіх душевних відчужень». Основним принципом естетичного виховання К. Ушинський вважає його зв'язок з життям. Найбільше естетики, на думку педагога, в релігії, оскільки вона не існує задля якихось практичних, «корисних» знань, і в цьому величезне значення релігійного вчення. К. Ушинський також виокремлює значимість вивчення рідної мови для естетичного виховання, оскільки саме рідна мова вводить вихованця у народне життя, у світ великого і прекрасного, надбання національної та світової культури.

Основним критерієм ефективності, довершеності процесу виховання є всебічний розвиток особистості на основі сформованої самосвідомості у її структурі, від чого залежить національна самосвідомість всього народу. К. Ушинський ставить питання про значення виховання національної самосвідомості в людині для досягнення рівня досконалості у процесі виховання.

У третьому розділі – «Виховний ідеал К. Ушинського у сучасній українській системі виховання» – у вимірі виховного ідеалу реконструйовано гуманістичну, особистісно зорієнтовану концепцію виховання в українській виховній традиції другої половини XVIII ст. – до кінця XX ст. (у системі педагогічного вчення Г. Сковороди – К. Ушинського – П. Юркевича – Г. Ващенко – В. Сухомлинського); визначено місце, роль і значення виховного ідеалу К. Ушинського в традиції українського національного виховання (в єдності української виховної традиції та нововведень).

У вченні про досконале виховання К. Ушинський виявляє належність до виховної традиції українського народу. Прямо чи опосередковано його погляди впливають з наукових засад не лише європейської філософської, психолого-педагогічної спадщини, але й

надбань інтелектуальної української культури. Встановлено, що концепція виховного ідеалу у спадщині К. Ушинського виявляє відповідність не лише основним засадам української виховної традиції (репрезентованої в межах даного дослідження вченням Г. Сковороди, П. Юркевича, Г. Ващенко, В. Сухомлинського), а й інтегрована у сучасне українське виховання, теоретичні основи якого репрезентує науковий доробок О. Вишневського.

З'ясовано, що українська виховна традиція, до якої належить педагогічна спадщина К. Ушинського і яка розвивається в сьогоденні, є гуманістично-християнською та особистісно зорієнтованою.

Дослідження доводить, що узагальнена концепція досконалого процесу виховання відповідає концепції українського національного виховання, головна мета якого у запереченні конформізації, авторитаризму у вихованні, у зменшенні процесу маніпулювання поведінкою вихованця.

Проаналізувавши зміст чинних нормативних документів та актів (Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»), «Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні», Національна доктрина розвитку освіти України у XXI ст.), ми не виявили розробки категорії і поняття виховного ідеалу як норми і взірця досконалості у процесі сучасного виховання. Однак в методичних джерелах (М. Врублевська, В. Григоращ) обґрунтовано «модель випускника школи», якій притаманні такі риси, як високий рівень морального розвитку (гуманізм, совісність, гідність), сформованість особистісних рис громадянина України (самосвідомість, відповідальність, активність, патріотизм), потреба у самовдосконаленні, творчій діяльності, звичка до нормативної поведінки, розвиток емоційної сфери, етичні потреби, потреба у збереженні особистого здоров'я.

Проведене дослідження дає можливість зробити такі **висновки**.

1. Теорія виховного ідеалу розвивається в історії української педагогіки на міжгалузевому рівні, а визначення виховного ідеалу, його змісту та структури відповідають різним (сцієнтистсько-технократичному або ж антисцієнтистському) напрямкам у теорії виховання. В історико-педагогічному розвитку виховного ідеалу виокремлюємо *різні підходи* до виховання: цілеспрямований вплив на вихованця задля його відповідності ідеальному взірцеві особистості; підпорядкування інтересів особистості інтересам нації і держави; ототожнення виховного ідеалу із системою цінностей, вибір яких обумовлений ситуацією; *а також* недопустимість нав'язувати вихованцеві ідеали, що є джерелом духовного насильства і порушують

приватність людської душі; забезпечення вихованцеві умов повної реалізації свого власного потенціалу і здатності вільно формувати свої власні ідеали і жити згідно з ними; спрямованість виховного ідеалу (мети виховання) від соціально орієнтованого виховання, що нівелює особистість, до особистісного, параметри якого не задані конкретно-історичними інтересами суспільства; ототожнення виховного ідеалу з ідеалом цивілізованого суспільства, основою якого є гармонія морально-етичного та естетичного вимірів людського буття і яка в епоху Відродження була доповнена ідеєю всебічного розвитку.

Історично сформований український виховний ідеал заснований на принципах народності, культуро- та природовідповідності, він має чітко визначене особистісне спрямування, вимогу всебічного і гармонійного розвитку особистості на засадах загальнолюдської, християнської моралі; поняття «виховний ідеал» найчастіше асоціюється у сучасному слововжитку із поняттями «педагогічний ідеал» та «мета виховання».

2. Вчення К. Ушинського про народність як основу виховання та досягнення ідеалу в ньому є актуальним для сучасного українського виховання. У сучасних умовах розбудови і реформування української освіти і виховання *принцип народності* визначений Концепцією національного виховання як один із основоположних (поруч із принципами природовідповідності, культуровідповідності, гуманізації, демократизації, етнізації). Сучасне визначення принципу народності та його розуміння К. Ушинським є суголосними.

Поняття «народність» у теоретичній спадщині К. Ушинського тотожне сучасному розумінню національного виховання. Уводячи поняття «народність у вихованні», розробляючи основи рідномовного навчання і виховання, педагог дбав про інтереси і українського національного виховання.

Наукова концепція педагога про рідну мову у культурному житті людини та її вихованні відповідають сучасній стратегії мовної освіти, трактуванню мови як ознаки етносу та складової його культури і не втратили своєї цінності в сьогоденні.

3. Основою виховного ідеалу у педагогічній спадщині К. Ушинського є «вроджене прагнення до досконалості», яке забезпечується досконалими умовами процесу виховання людини, а тому предметом мистецтва виховання є людина у споконвічному прагненні досконалості.

4. Методологічні засади виховного ідеалу у спадщині К. Ушинського становлять гуманістичні, особистісно зорієнтовані принципи та підходи. Концепція досконалого виховання у педагогічній

спадщині вченого виявляє відповідність релігії, до якої належить вихованець, природовідповідність та культуровідповідність. Найбільшого значення у процесі досконалого виховання К. Ушинський надає принципу народності та релігійності.

Суб'єктами педагогічної взаємодії у процесі виховання, за К. Ушинським, є вихователь (вчитель, наставник) і вихованець (учень), які у процесі виховання вступають у суб'єкт-суб'єктні, засновані на морально-етичних засадах, відносинах (взаємодії), для яких неприпустимі авторитарні стосунки; найважливішими інститутами та чинниками виховного впливу на вихованця в процесі виховання педагог визначає сім'ю (особливо наголошує при цьому на ролі жінки-матері як суб'єкта виховного впливу, берегині сім'ї – роду – народу – людства, а тому проблема жіночого виховання є складовою проблеми виховного ідеалу у педагогічній спадщині К. Ушинського), школу, рідну мову – як засіб «масової комунікації» і складову національної культури, Церкву.

Основним критерієм ефективності процесу виховання є самосвідомість вихованця, яка, передовсім, відрізняє людину від тварини, дає людині дар слова, свободу волі, моральність, прагнення досконалості, самовдосконалення, прогрес. Педагог вважає, що найкраще самосвідомість розвивається шляхом вивчення мови (рідної та іноземних), логіки, написанням творів, веденням щоденника. Шляхом розвитку самосвідомості вихованця К. Ушинський визначає єдність *розумового, морального, трудового, фізичного, естетичного* напрямків у вихованні.

5. К. Ушинський є типовим представником тої інтелігенції, яка працювала на теренах чужої культури, що визначило іншомовність культурної спадщини і дає підстави трактувати його в означенні «український російськомовний педагог».

Педагогічна спадщина К. Ушинського належить до української виховної традиції, яка є гуманістично-християнською та особистісно зорієнтованою.

Теоретико-методологічною основою традиції є вчення про «серце» та «душу» як умістилище всіх пізнавальних здатностей людини. В межах традиції визначено пріоритет розвивально-виховної мети над навчально-пізнавальною, а ідея досконалого виховання узгоджена з вченням Божим.

Метою виховання в традиції визначено всебічний, повноцінний розвиток особистості шляхом створення досконалих умов процесу виховання, що сприяють самостійній пізнавальній діяльності, саморозвитку, самовихованню та самоствердженню.

Шляхами і засобами реалізації поставлених завдань є врахування у вихованні потреб дитини, а не дорослого (батьків, вихователя, спільноти та ін.); виховання у «спорідненій», «душевній» діяльності та Страху Божому, який є основою любові, свободи, добра та відповідальності.

Концептуальні визначення традиції виявляють доцільність особистісно-індивідуального виміру виховання, а також допомагають з'ясувати їх актуальність та перспективу практичного втілення в реаліях сучасного українського суспільства.

У педагогічній спадщині виокремленої нами традиції досконале виховання не є прямою відповіддю на політичні, соціальні, економічні та інші виклики часу. Сучасні педагоги не вибудовують досконалу модель людини як результату виховання, а виховний ідеал відповідає уявленню про досконалі умови виховання всебічно і гармонійно розвиненої особистості.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Перспективою подальшого дослідження проблеми виховного ідеалу К. Ушинського є концептуальне обґрунтування релігійного виховання у спадщині педагога та використання його ідей в практиці виховання.

Основний зміст дисертації відображено у таких публікаціях автора:

1. Калита Н. Виховний ідеал Костянтина Ушинського: постановка проблеми / Н. Калита // Молодь і ринок. Щомісячний науковий педагогічний журнал. – №5-6 (28 – 25). – Дрогобич: Коло, 2007. – С. 141 – 146.

2. Калита Н. Методологічні засади виховного ідеалу К. Ушинського / Н. Калита // Молодь і ринок. Щомісячний науковий педагогічний журнал. – №8 (31). – Дрогобич: Коло, 2007. – С. 108 – 111.

3. Калита Н. К. Д. Ушинський про вчителя (до проблеми виховного ідеалу) / Н. Калита // Молодь і ринок. Щомісячний науковий педагогічний журнал. – №11 (46). – Дрогобич: Коло, 2008. – С. 149 – 152.

4. Калита Н. Проблема жіночого виховання у структурі виховного ідеалу К. Ушинського / Н. Калита // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Впуск 39. – Рівне: РДГУ, 2008. – 202 с. – 31 – 33.

5. Калита Н. Проблема рідної мови у структурі виховного ідеалу К. Ушинського / Н. Калита // Молодь і ринок. Щомісячний науковий педагогічний журнал. – №3 (38). – Дрогобич: Коло, 2008. – С. 122 – 126.

6. Калита Н. Народність як основоположний принцип виховного ідеалу (за К. Ушинським) / Н. Калита // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / Гол. ред.: Мартинюк М. Т. – Умань: РВЦ "Софія", 2009. – Ч. 1. – 220 с. – 95 – 102.

7. Михайлиця Н. Роль мови в національному вихованні (історико-педагогічний аспект) / Н. Михайлиця // Етнос. Культура. Нація: Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Дрогобич: Коло, 2004. – С. 121 – 127.

8. Калита Н. Життя та спадщина Костянтина Ушинського в контексті української культури / Н. Калита // Етнос. Культура. Нація: Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Дрогобич: Вимір, 2006. – С. 411 – 417. – 536 с.

9. Калита Н. Проблема рідного слова К. Ушинського у становленні мовної особистості / Н. Калита // Українське слово в етнокультурному вимірі. Матеріали Першої Міжнародної науково-практичної конференції / Упор. М. Федурко, В. Котович, Г. Філь. – Дрогобич, 2007. – 340 с. – С. 285 – 289.

10. Калита Н. Феномен К. Ушинського в українській педагогіці (до проблеми виховного ідеалу) / Н. Калита // Проблеми сучасної освіти і культури в контексті європейських вимог: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених. – Дрогобич: Посвіт, 2009. – 268 с. – С. 30 – 36.

11. Калита Н. Виховний ідеал як педагогічна проблема / Н. Калита // Модернізація педагогічної освіти як основа інтенсифікації професійної та світоглядно-методологічної підготовки вчителя початкових класів: Матеріали Міжнародної науково – практичної конференції, присвяченої 30-річчю педагогічного факультету / Упор. Г. Філь, Л. Стахів. – Дрогобич: Посвіт, 2009. – 440 с. – С. 79-83.

АНОТАЦІЯ

Калита Н. І. Виховний ідеал у педагогічній спадщині Костянтина Ушинського. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. – Дрогобич, 2009.

Дисертація присвячена проблемі виховного ідеалу у педагогічній спадщині Костянтина Ушинського. У роботі визначено виховний ідеал як обумовлене знанням про людину уявлення про досконалі умови процесу виховання, метою якого є всебічний і

гармонійний розвиток (саморозвиток) вільної у виборі особистості на засадах народності, природовідповідності та культуровідповідності; виявлено, що К. Ушинський вказує на національну основу всебічного і гармонійного розвитку особистості в досконалих умовах процесу виховання, наголошує, що ідеал є недосяжним повністю, і у процесі виховання можна лише допомогти вихованцеві наблизитися до абсолютного ідеалу – Ісуса Христа; встановлено, що критерієм ефективності досконалого процесу виховання К. Ушинський вважає самосвідомість вихованця, яка дає людині дар слова, свободу волі, моральність, прагнення досконалості, самовдосконалення, прогресу, а основною метою виховання визначає людську особистість; з'ясовано, що концепція виховного ідеалу у спадщині К. Ушинського виявляє відповідність основним засадам української виховної традиції та інтегрована у сучасне українське виховання.

Ключові слова: виховний ідеал, К. Д. Ушинський, особистість; досконалі умови процесу виховання, самосвідомість, прагнення досконалості, українська виховна традиція.

АННОТАЦИЯ

Калита Н. И. Воспитательный идеал в педагогическом наследии Константина Ушинского. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко. – Дрогобыч, 2009.

Диссертация посвящена проблеме воспитательного идеала в педагогическом наследии Константина Ушинского. В работе воспитательный идеал определен как обусловленное знанием о человеке представление о совершенных условиях процесса воспитания, целью которого является всестороннее и гармоничное развитие (саморазвитие) свободной в выборе личности на принципах народности, природосоответственности и культуросоответственности.

Определено, что понятие "воспитательный идеал" в современном понимании ассоциируется с понятиями "педагогический идеал" и "цель воспитания", а теория воспитательного идеала развивалась на межотраслевом уровне; определения воспитательного идеала, его содержания и структуры, соответствуют разным направлениям в теории воспитания; разнообразие образовательно-воспитательные институции обязаны обеспечить гармоничное и всестороннее развитие личности (субъекта воспитательного идеала) идеальные условия реализации ее потребностей и запросов;

принадлежность человека к семье – роду – нации – человечеству в современной системе воспитания и в педагогическом учении К. Ушинского отображена понятиями "принцип народности в воспитании" и "народность в общественном воспитании"; современное историко-педагогическое толкование принципа народности как основополагающего в системе национального воспитания базируется на учении К. Ушинского о народности в воспитании.

Установлено, что К. Ушинский указывает на национальную основу всестороннего и гармоничного развития личности в совершенных условиях процесса воспитания, подчеркивает, что идеал является недостижимым полностью, и в процессе воспитания можно только помочь воспитаннику приблизиться к абсолютному идеалу – Иисусу Христу.

В реконструированной диссертантом модели воспитательного идеала К. Ушинского выявлены три концепта, каждый из которых является также его структурным компонентом: человек – процесс воспитания – личность; понятием "человек" определен предмет и субъект воспитания, а понятием "личность" – его цель; понятия "человек" и "личность" являются структурными составными ключевого понятия – "процесс воспитания", а именно: субъектами педагогического взаимодействия и воспитательного влияния; в основе содержания совершенного процесса воспитания, за К. Ушинским, лежит идея гуманистической парадигмы воспитания – отношение к человеку как к наивысшей ценности, ориентация на всесторонне и гармонично развитую личность, создание условий, которые обеспечивают ее свободное саморазвитие, сохранение индивидуальности и активной жизненной позиции социально-ценностной направленности; К. Ушинский отрицает конформизм в форме и содержании процесса воспитания; считает основной целью воспитания человеческую личность, поскольку все в этом мире (и государство, и народ, и человечество) существует только для человека.

Установлено, что критерием эффективности совершенного процесса воспитания К. Ушинский определяет самосознание воспитанника, которое дает человеку дар слова, свободу воли, моральность, стремление к совершенству, самосовершенствование, прогресс и развивается путем изучения языка (родного и иностранных), логики, написания сочинений, ведением дневника.

Выяснено, что концепция воспитательного идеала в наследии К. Ушинского обнаруживает соответствие основным принципам украинской воспитательной традиции (представленной в данном исследовании учением Г. Сковороды, К. Ушинского, П. Юркевича,

Г. Ващенко, В. Сухомлинского); определяет целесообразность личностно-индивидуального измерения воспитания, его актуальность и необходимость теоретического и практического воплощения в реалиях современного украинского образовательно-воспитательного процесса.

Ключевые слова: воспитательный идеал, К. Д. Ушинский, личность, совершенные условия процесса воспитания, самосознание, стремление к совершенству, украинская воспитательная традиция.

ANNOTATION

Kalyta N.I. The inheritance educational ideal in Kostyantyn Ushynskij's. - Manuscript.

The thesis is written to gain the scientific degree of Pedagogics. Specialization – 13.00.01 – General Pedagogics and the History of Pedagogics. – Drohobych State Teacher Training University named after Ivan Franko. – Drohobych, 2009.

The thesis is devoted to the problem of the educational ideal in Kostyantyn Ushynskij's inheritance. In the work the educational ideal is determined as a conditioned knowledge of a human being and his imagination about the perfect conditions of educational process. The aim of which is all-around development (self-education), harmonious development, free in choice of personality which is based on the national character, natural and cultural correspondence; it is revealed that Ushynskij's points out the national bases of all-around and harmonious development of each personality in the perfect conditions of educational process, he underlines that the ideal is inaccessible, and in the process of education one can help his pupil to approach the absolute or perfect ideal who is Jesus Christ; it is determined by Ushynskij that the measure of effectiveness of the perfect educational process is a pupil's self-consciousness, which gives a person the gift of a word, freedom, morality, aspiration for perfection, self-perfection, progress, but the main aim of education he determines the very personality; it is clarified that the conception of educational ideal in Ushynskij's inheritance shows the agreement with the main principles of Ukrainian upbringing tradition and it is integrated into modern Ukrainian upbringing.

Key words: educational ideal, K. D. Ushynskij, personality, perfect conditions of educational process, self-consciousness, aspiration for self-perfection, Ukrainian upbringing tradition.